

Umay (Humaý) ene

Category: Kitapcy,Mistika we fantastika

написано kitapcy | 23 января, 2025

Umay (Humaý) ene UMay ANA

Umay günümüzde Konya'daki yaşlı kadınlar tarafından, "Umaç gelecek, sizi götürecektir" şeklinde ifade edilerek çocukları susturmak ve korkutmak amaçlı kullanılmaktadır. Bu Kara Umay'dır. Umay meselesinde Türk mitolojisinde sıkça karşılaştığımız doğum ve ölüm dikotomisine rastlamaktayız. Bu dikotomi karşımıza yukarıda da bahsettiğimiz gibi Umay (yaşam, iyilik) ve Kara Umay (ölüm ve kötülük) kavramlarıyla çıkmaktadır.

Tanrıça ya da dişi ruh olarak adlandırılan Umay'ı tanıtmadan önce Türk mitolojisinde belirgin bir erkek-kadın ayrımının bulunmadığını, Türklerde tek tanrılı bir inanç sisteminin hâkim olduğunu ve cinsiyet farklılığının dışarıda kaldığını söylemeliyiz.[1] Bu sebeple Türk mitolojisinde görülen dişil varlıkları birer tanrı olarak değil, doğa kültünün kendisi olan Mitolojik Ana'nın türevleri olarak değerlendirmeliyiz. Umay; Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarında kadın ilah olarak anılmaktadır.[2] Umay meselesi hakkında birçok makale yazılmış fakat fikir ayrılıkları ve farklı ritüellerin uygulanması ve işlevselliği sebebi ile kesin bir sonuç ortaya konulamamıştır.

Umay ana dişi olarak betimlenmiş olup iyilikler yapar ve doğacak çocukları belirler. Üç boynuzu olan Umay, beyaz elbiseli ve yere kadar uzanan beyaz, gümüşten saçları vardır. Görünümü yaşlı olmayıp orta yaşlıdır ve kuş kılığına bürünebilir. Yaşam ağacının sahibidir ve çocukları korumakla birlikte yeryüzüne bereket dağıtır, etrafına ışık saçır. Kimi zaman kızarak insanları korkutabilir. Çocuğu olmayanlar kendisine kurban adarlar. Gökyüzünde yaşayan Umay, bazen yeryüzüne iner. Yanında bir kuğu veya zarif bir at ile betimlenen Umay, hamile kadınları ve yavru hayvanları korur. Umacı (Omacı, Hommu, Humu, Umu, Imı veya Moğollarda Omısı)

gibi hayali varlıklar kendisi tarafından gönderilir.

Umay hakkındaki ilk bilgiler aslında yazıtlardan edinilmiştir. Tanrıça veya dişil ruh Umay Tonyukuk yazıtında: “Tengri Umay ıduk yer sub basa berti erinç neke tezerbiz”, “Tanrı Umay kutsal yer su onlara zafer verdi, niye kaçarız”.[3] Bu ifadelerde Tonyukuk’un verdiği cevapta Umay zikredilmektedir. Buradan tanrıça Umay’ın zafer tanrısı olduğu anlamı da çıkarılabilir. Ayrıca Kültigin yazıtında ise “Bilge hakan babam hakan öldüğü vakit küçük kardeşim Kül Tegin yedi yaşında idi. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Köl Tigin er-kahraman adını aldı” ifadesiyle anasını, çocukları koruyan Umay’a benzetmiştir.[4] Umay isminin birtakım kaynaklarda erkek karakterler tarafından kullanılması bu durum karşısında şaşırtıcı olsa da Türk kültüründeki ad verme geleneği ile ilgili olarak bir ismin bazen anlamı dolayısı ile bir erkeğe veya bir kadına verilebileceği gerçeğini de göz önünde bulundurmak lazımdır. Kaşgarlı Mahmud’un Umay kelimesi hakkındaki ifadesi de dikkat çekmektedir. Bu Türk-İslâm bilginine göre “Umay kadın doğurduktan sonra çıkan son’dur. Kadınlar Umay’ın yardımıyla doğum yapar. Umay’a tapılırsa oğul olur derlermiş”.[5] Buradan da anlıyoruz ki, Müslüman Türkler arasında da Umay yaygın bir şekilde işlevselliğini korumuştur. Devadari’ye göre Moğollarda Uma (Umay) hatun kültü vardı; savaşa hazırlanırken Uma Hatun’a kurban sunarlardı.[6] Bir bebek yapıp çadırda saklardı. Buna baksı dedikleri bir kadın hizmet ederdi. Bu kadın, Alp Kara Arslan soyundan. Bu verilerden Umay’ın sadece Türklerde değil Asya’daki diğer kavimler arasında da bir işlevi olduğunu anlıyoruz. Abdülkadir İnan “Eski Türk Dini Tarihi” adlı eserinde aynen şunları aktarmaktadır: “Katanov tarafından toplanıp Radloff ‘un ‘Türk Halk Edebiyatı’ adlı eserinin 9. cildinde yayınlanan Sağay metinlerinde Umay (Imay) üç yerde geçmektedir. Bir metinde şaman davulundaki resimler izah edilirken, iki kayın ağacının resmi hakkında şöyle denilmektedir: ‘Biz bastap ülgen adamnang töreende Imay ice-meng kada tüstir bu iki kazıng”.[7] Katanof, bu metindeki Imay’ın Umay, Ülgenin Şamanistlerin iyi tanrılarından biri olan Ülgen ve “adam” kelimesinin “atam”

olduğuna dikkat etmemiş ve şöyle tercüme etmiştir: “İlk başta aziz Âdemden türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı anamız Havva ile beraber gökten düşmüş (inmiş)tir”. Abdülkadir İnan metnin yanlış tercüme edildiğini ve doğrusunun şu şekilde olması gerektiğini söylemiştir: “İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay ana ile beraber (gökten) inmiştir”. [8]

Naumov ise Troşçanski’nin bir eserine yaptığı eklemeye “Yakutların inançlarına göre Ogo İmita denilen bir ruh vardır. Ve “Çocuk İmı’sı” demektir. “İmı” bir kuş şeklinde çocuğun başı üzerinde öter ve bununla çocuğun neslinin bereketli olacağını haber verir”. Pekarski’nin izahına göre “İmı” kelimesinin başka bir anlamı da “korunma silâhı, tılsım, muska” demektir. Yakut mitolojisindeki bu “İmı” ruhunun Umay olduğu muhakkaktır. Eski Umay’ın yerini Yakutlarda Ayısıt almıştır. [9]

Türklere ait yazıtlarda Umay’ın işlevinin daha geniş olduğu bilinse de günümüzde kadınları ve çocukları koruyan bir ruh biçimini almıştır. Güney Sibirya ve Altay Türklerinin inançlarına göre Umay, her zaman çocuklarla beraberdir. Umay çocuğun yanından ayrıldığında ise çocuk hastalanır. Umay’ın çocukla beraber olmasının işareti ise çocuğun uykusunda uyumasıdır. Buna örnek olarak günümüzde bebeklerin uykularında gülmelerine “meleklerin onunla konuştuğu” şeklinde ifade edilerek aslında Umay kastedilmektedir. [10] Umay meselesi ile ilgili geniş bilgi veren Seyidov ise Umay’ı güneş ve dişil unsur olan yer ile ilişkilendirmektedir. Kutsal yer olarak kastedilen Ötüken’in Türk topluluklarına yardım etmesi gibi Umay da Türk halklarını koruyan ve onlara kut veren bir tanrıçadır. Yaşar Çoruhlu ise Seyidov’un Sarıkız benzetmesini Umay’ın güneşle ilişkilendirilmesinden bazı Türk halklarında Sarıkız da denilmesinden şu şekilde bahsetmektedir:

“Bazı Türk topluluklarında Umay’a Sarıkız denilmesi çok ilginçtir. Çünkü Balıkesir’de Kazdağı yöresindeki Türkmenler arasında anlatılan Sarıkız efsanesine açıklık getirmektedir. Sarıkız ismi sarışın olan bir kıza değil Umay’ın korumasında olan bir kıza atıfta bulunuyor olsa gerek. Bu bakımdan ‘Sarı

Gelin' türküsündeki gelin sözcüğü, sarışınlığa değil muhtemelen güneşle ilişkilendirilen, çocukların ve kadınların koruyucusu Umay'a işaret etmektedir.”[11] Bu durum, Umay meselesinin daha karmaşık bir hâl almasına sebep olmuştur. Diğer yandan bazı topluluklarda Umay, ateş ruhu veya ölüm meleği olarak kabul görmüştür. Aynı zamanda bu ateş ruhu ve ölüm meleği olan Umay, Kara Umay olarak da adlandırılmıştır. Umay kültü, Yakutlarda yerini zamanla Ayısıt adı verilen ruha bırakmıştır. Aynı zamanda Kara Umay, yani günümüzde Al karısı ve Albastı olarak bilinen iki farklı Umay meselesi vardır. Kara Umay ise çocukları öldüren Umay tipi olarak bilinir. Bu anlayış genellikle Altay kavimleri arasında yaygındır. Umay günümüzde Konya'daki yaşlı kadınlar tarafından Fuzuli Bayat'ın aktarmasına göre “Umaç gelecek, sizi götürecektir” şeklinde ifade edilerek çocukları susturmak ve korkutmak amaçlı kullanılmaktadır.[12] Tabi ki de bu Kara Umay'dır. Umay meselesinde Türk mitolojisinde sık sık karşılaştığımız doğum ve ölüm dikotomisine rastlamaktayız. Bu dikotomi karşımıza yukarıda da bahsettiğimiz gibi Umay (yaşam, iyilik) ve Kara Umay (ölüm ve kötülük) kavramlarıyla çıkmaktadır. Kukla ve bibloyu andıran bu tasvir çoğu kez beşik içerisinde yer alır. Bu tasvir çocuk öldüğünde veya hasta olduğunda davet edilen Kam'ın yanına getirilir. Umay'ın Farsçadaki karşılığı ise “Hüma” veya “Hümay”dır.[13] Eski Türkler bu kuşu Kumay kuşu olarak tesmiye ederlerdi/adlandırırlardı. Hint Okyanusu adalarında bulunan güvercin büyüklüğünde, zümrüt yeşili kanatları olan, kemikle beslenen, üzerinden geçtiği kimselere zenginlik ve mutluluk getireceğine inanılan masal kuşu, devlet kuşu anlamına gelir. Felekler ve burçlar arasında dolaşır, hatta Tanrı'ya kadar gidip gelebilir. Yunus Emre bir şiirinde şöyle söylemiştir:

*“Ne erenler geldi geçti,
Bunlar yurdu kaldı göçtü,
Pervaz vurup Hakka uçtu,
Hüma kuşudur, kaz değil”*[14]

Orta Asya'da ulışman ırmağı yakınlarında bulunan Kudirge kurganlarının Kök Türklerle ilgili olan katlarında bulunan tasvir, araştırmacılara göre Umay'ı betimlemektedir. Bu tasvirde ortada kürklü bir kişi vardır. Bağdaş kurmuş, ellerini önünde kavuşturmuştur. Kulaklarından uzun küpeler sarmakta, başında sivri ve üç dilimli bir başlık bulunmaktadır. Solunda yine kendisi gibi kürklü ve küpeli bir kimse oturmaktadır. Bunların sağında üç atlı atlarından inmiş, kadının karşısında diz çökerek ona saygı göstermektedirler. Atlarından inmiş atlıların arkasında da büyük boyutta çizilmiş bıyıklı bir kişi vardır. Kimilerine göre küpeli ve kürklü olan kadın Umay'ı tasvir etmektedir.

Ama bu küpeli kişinin erkek olması da muhtemeldir. Çünkü Kök Türkler zamanında erkekler de küpe takmaktaydı. Bu tasvirin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Kök Türk Devleti'nin kurulduğu sıralarda (6.yüzyıl) yapılmış olması muhtemeldir. Gördüğümüz üzere Umay, Türk Mitolojisinde ve diğer Asya kavimlerinin inanışlarında birçok işlevi bulunan, Türk kültürünü ve tarihini aynı zamanda inanç açısından değerlendirdiğimizde söylem ve tabirleri de etkileyen kutsal bir ruhtur. Umay'ı bir kurganda, kimi zaman bir kilim veya bir halıdaki desende, kimi zaman bir yazıtın üzerinde adı geçerken; kimi zaman da şiirlerde, dualarda veya bu kültü ortaya çıkaran milletin günlük eşyalarının üzerinde tasvir edilmiş halde görmek mümkündür. Bu durumda Umay'ı değerlendirirken genel bir kavram kullanarak Umay'a hayali bir kahraman veya zor zamanlarında insanların yardım istediğı, tabulaştırdığı ve halen etkilerini sürdürdüğü kutsal bir ruh veya yeni bir deyişle tabu demek yanlış olmaz sanırım.

Halil Can AKGÜN,
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi.
İletişim: halilcanakgunn@gmail.com.

Not: Bu Makale Aksaray Üniversitesi, Genç Kalemler Dergisi, Sayı: 1'de yayınlanmıştır.

- [1] Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı, İstanbul 2014, s.40.
- [2] Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi, İstanbul 2014.
- [3] Fuzuli Bayat, Türk Mitolojik Sistemi c.2, Ötüken, İstanbul 2007, s.49.
- [4] Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1976, s.24.
- [5] Celal Beydilli, Türk Mitolojisi, Ansiklopedik Sözlük, Yurt Kitap, Ankara 2005. s.79.
- [6] İnan, age, s.25.
- [7] İnan, age, s.28
- [8] İnan, age, s.28.
- [9] Çoruhlu, age, s.43
- [10] Bayat, age, s.51.
- [11] Çoruhlu, age, s.43.
- [12] Bayat, age, s.52.
- [13] Beydilli, age, s.83.
- [14] <http://www.siiirparki.com/yunus4.html> Mistika we fantastika